

Transcendentální rozměr skutečnosti a systémy

Transcendental Dimension of the Reality and Systems

Miloš Vítek*

Abstrakt

Transcendence (z latinského *transcendere* = překračovat) znamená jít nad rámec či překonávat limity, pohybovat se mimo dosah lidské zkušenosti, rozumu, víry atd. Adjektivum transcendentní označuje to, co je mimo dosah lidské zkušenosti, rozumu, vyznání atd. Ve scholastické filozofii se objevuje v Aristotelových kategoriích, v kantovské filozofii je něčím, co není realizovatelné zkušeností, v matematice transcendentní funkce „přesahuje“ oblast algebraických funkcí. Adjektivum transcendentální hlavně v kantovské filozofii znamená posun z oblasti zkoumání obsahů vědění k jeho obecným podmínkám. Tyto vlastnosti jsou v příspěvku studovány v kontextu systémového inženýrství.

Klíčová slova: Sociální filozofie, transcendence, Akasha, psychosomatika, kultura, svoboda, systémové inženýrství.

Abstract

Transcend (origin Latin *transcendere* = climb) means go beyond or exceed the limits of something abstract, esp. be beyond the range or grasp of human experience, reason, belief etc. Also be above and independence of, esp. of God exist apart from the limitations of the material universe. Surpass, excel or exceed in a special quality or attribute. Adjective transcendent denotes what is surpassing or excelling others of this kind, supreme beyond the range of human experience, reason, belief etc. In scholastic philosophy higher than included in any of ten Aristotle's categories, in Kantian philosophy something not realizable in experience, in mathematics a transcendental expression is e.g. a non-algebraic function. Adjective transcendental chiefly in Kantian philosophy means presupposed in and necessary to experience, in modern sense superrational, superhuman, supernatural, metaphysical, vague, obscure; esp. in Emersonian thought regarding the divine as the guiding principle in humankind. Transcendentalism is the transcendental philosophy or thought, a system of this, esp. an exalted or visional language, a transcendent quality of character. These features are studied in context of the systems engineering.

Keywords: Social Philosophy, Transcendence, Akasha, Psychosomatics, Culture, Spirituality, Freedom, Systems Engineering.

* Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, Czech Republic

✉ milos.vitek@uhk.cz

1 Úvod

„Nechceme tento globální ekonomický systém, který nám přináší tolik utrpení.

V centru musejí být muži a ženy, jak tomu chce Bůh, nikoli peníze.“

papež František (2013)

Stručné vymezení slova transcendentální („přesahující“) můžeme nalézt (viz shora) v Oxfordském anglickém slovníku/*Oxford English Dictionary*, vydávaném univerzitou v Oxfordu. Například: korektní vztah mezi lidmi přesahuje vzájemná důvěra a úcta. My se dále omezíme na výklad transcendence v kontextu **systémového inženýrství**. SI je otevřeno náboženství, filosofii, umění a současně vystaveno násilí, krutosti a hlouposti (Křupka, Vítek, 2013a). Transcendentální přesahuje danost ve dvojím smyslu: pozitivním a negativním, například ušlechtilost je v nějakém ohledu doprovázena zvrhlostí. **Sociální systém** vymezujeme v *diskurzu* imanentního (vnitřního) a transcendentálního (přesahujícího záběr empirického, např. přírodovědného či matematického) vědění.

Předložená esej se vztahuje k obtížím, kterým čelíme v téměř padesátileté historii českého systémového inženýrství. Ty lze krátce shrnout pragmatickým heslem „méně práce, více peněz“, na které se reaguje snahou o „specializaci“. Anglicky slovem *triage* se označuje také „vynucené omezování na řešení nejnaléhavějších požadavků“, kdo je okatě zaneprázdněn (*busy*), je pokládán za nejúspěšnějšího. Doporučujeme dlouhodobý nadhled (*transcendence*) nad zrychlenou (*accelerated*) univerzitou, přesah spojený s myšlením (*thought*), respektive s vědomím co nejplnějším (*mindfulness*). Tím se svoboda staví nad podvolení (franc. *soumission* – Michel Huellebecq (2014)).

Aktuálně se problémem přísné specializace zabývá rovněž konference *Moc, zrychlení a metriky*, Akademie věd ČR, Praha, 2.-4. 12. 2015. Metriky („ukazatele“) bývají nesrovnatelné mezi kulturami, regiony atp., zatímco pro vědu (třeba chemii) platí globálně. Proto čerstvá studie CERGE-EI (autoři Štěpán Jurajda, Daniel Münich aj.) podle dat světové Web of Science může tvrdit: „*Nejslabší pozici v ČR vykazují společenskovědní obory (psychologie, pedagogika, právo, ekonomie)... Světově konkurenceschopná je zdejší parazitologie, chemie, fyzika, či rostlinná biologie.*“ K systémovému hodnocení vědy, kultury, politiky tedy máme ještě hodně daleko, když i odpad vědy semele **kafemlejnky (RIV¹)**.

O systémovém přístupu ve společenských vědách viz Kučerová Stanislava: *Člověk-Hodnoty-Výchova*. Prešov: ManaCon, 2015 /druhé vydání/ nebo (Vítek, 2015). Evropské sociálně politické (ne)myšlení prokreslila Ruth Wodaková (*1950) z univerzity v Lancasteru v knize *Politika strachu*: „*Ve vypjatých situacích je velmi těžké racionálně argumentovat. Proti sobě stojí dvě pozice, mezi nimiž není žádná mediace. Jsou potřeba osobnosti, které přispějí ke zklidnění situace. Všechno závisí na okamžitých rozhodnutích, které vy ani já neznáme a nemáme na ně žádný vliv. Prosperita a demokracie jsou společným zájmem. Myslím, že je celkem jasné, kdo jsme, ale není jasné, kým se stáváme... ve vídeňských školách je 50% dětí z rodin migrantů. Mezi lidmi vládne ztráta paměti a popírání skutečnosti... Pracujeme*

¹ „Matematicko-fyzikální fakulta UK v roce 2014 vyprodukovala přes 160.000 bodů RIV ... Extrémní odpovědi na globální poptávku hojně a rychle publikovat jsou tzv. odpadní nebo predátorské časopisy a nakladatelství, publikující texty rychle, většinou za úplatu a v podstatě bez ohledu na kvalitu. Vesměs se nedostává ani seriózní redakční práce. Mnohé systémy hodnocení vědy, včetně našeho kafemlejnku, nejsou schopny odlišit predátorské publikace a umožňují přímé parazitování na veřejném financování vědy. Predátorská média shromažďují texty vzniklé primárně z důvodů výkaznictví“ (Luděk Brož, Filip Vostal). **Formální evaluace táhne vědu do pekel.**

*s kontinuem možností, není to buď-anebo. Utlačovány nejsou jen muslimské ženy, podívejte se na některé katoličky, židovky nebo hinduistky. Projekt **Accept pluralism** nepředpokládá, že bychom měli být ve všem stejní. V praxi se politika strachu přiklání k antiintelektualismu a neinformovanosti“.* Taková politika strachu ústí do nesvobody.

Transcendentální úroveň vyrůstá z dosažené úrovně kulturní a zejména vzdělanostní. Užití **kritického myšlení** si žádá svobodu a demokracii u žáků a studentů nejen v základech společenských věd, ale také v jejich praktickém prožívání. Dopouštět se chyb není pak důvodem k trestu, nýbrž k opravě a lepšímu rozhodnutí. Není správné upřednostňovat žáky, kteří jen papouškují to, co předtím nadiktoval učitel, nýbrž ty, kteří o nabídnutých poznatcích pochybují a hledají nové cesty. Příležitost má dostat také ten, kdo otázce nerozumí nebo si není jist odpovědí. **Kritické systémové myšlení** je v podstatě „*spojujícím nemyšlením*“, neboť zahrnuje i možnost dělat chyby a z nich se dále učit (Mozga, 2015; Vítek, 2015). Pravda totiž nespočívá jen v táborovém fandění či osobní sympatii, ale zahrnuje též odpovědnost za vlastní rozhodnutí a jejich zlepšování. Vytlačování samostatně myslících učitelů a žáků a jejich nahrazování „myšlenkami z dovozu“ často vede k pohrdlivému odstranění těch nejkvalitnějších lidí (obdobou je fakt, že v potravinách dovezených do ČR bývá méně kvalitních surovin než v potravinách nakoupených v SRN). Hledat pravdu znamená kriticky myslet a dále se vzdělávat. *Tato esej je transcendentální v tom, že má pomoci s orientací v záplavě informací, narůstající s oblibou „predátorských“ zpráv* (Křupka, Vítek, 2013b).

Protivahou svobodného slova je **politická korektnost**, kdy věci nelze nazývat pravými jmény. Například *terorismus* představuje „*triumf vůle k ničení*“ (André Glucksmann, 1937-2015), což bývalo označováno za nihilismus (Dostojevskij, Nietzsche, Heidegger). Od nepaměti i ve filosofii stojí proti sobě „lidé toužící po poznání“ a politicky korektní „držitelé vědění“. Dnes je terorismus zbraní radikálního islamismu - totalitní ideologie, snažící se násilím dobýt celý svět. Islámský stát (arabsky: *daiš*) je dalším z projevů nihilismu a totalitarismu (po zlém nacismu a komunismu - srov. Gilles Lipovetsky: *De la légereté*; Emmanuel Todd: *Qui est Charlie? Sociologie d'Terreur*; Gilles Kepel: *Terreur dans l'Hexagone. Genese du djihad*; Abú Musab Súra: *Výzva k celosvětovému islámskému odporu* aj.).

2 Psychosomatika

Naznačili jsme přístup k celostnímu chápání skutečnosti. Speciálně, jednotný přístup k psychické a tělesné problematice člověka rozvíjí psychosomatika (v češtině např. D. Chopra: *Perfektní zdraví*, Praha: Pragma 1991; G. Danzer: *Psychosomatika*, Praha: Portál, 2001). Danzer uvádí příklady psychosomatických nemocí a principů jejich vzniku, třeba bronchiální astma – neřešené vazby na matku; obezita – touha po naplněném životě; kardiovaskulární onemocnění – fobický vztah ke světu; infarkt – frustrace v důležitých oblastech života; revmatismus – útek před svobodou.

U nás v roce 2004 založila MUDr. Jarmila Klímová (*1968) „Konzultační a terapeutický institut“ Praha, který pracuje v souladu s psychosomatickými principy léčení (Kopecká, 2015). Klímová před 12 lety opustila obor psychiatrie, když ji naplňoval pocity bezmoci, a vydala se cestou psychosomatiky, která ji dovoluje věci ostře pojmenovat. Soudí, že se dnes nedoceňuje prožitek a emoce, ale uznává výkon, racionalita a logika. Ty je možno určovat materiálními měřítky: domem, autem, bazénem. Vše, co ponížíje expanzivně determinované jevy, tedy únava, smutek nebo nechuť, se nám nehodí. Jsme nastaveni překonávat veškeré překážky podle vzorce „*musím všechno vydržet*“, abych lidi kolem sebe nezklamal. Jde o z vulgarizovanou transcendenci, zmatenost...

Naučili jsme se, že nás hodnotí zásadně někdo jiný. Avšak ti lidé, kteří nás hodnotí, o nás nevědí prakticky nic. K nejvyššímu hodnocení jsme povoláni jen my sami, přestože nám bylo řečeno, že samochvála smrdí. Spíše jde o to, neupadat do jednoduché kauzality, neboť „*žádný myšlenkový vzorec nefunguje v těle izolovaně*“. Zpravidla je nutné sáhnout ještě po psychickém vzorci, neboť utišení antibiotikem, kortikoidem apod. působí jen krátkodobě. [Cukr škodí dlouhodobě]. Odmítnutí informace z těla má odezvu, že příště bude ještě hůř. Odpovědnost, respektující tělesné (somatické) i psychické vzorce, má pak více rovin, které provází odvaha a osamocení:

- historická, tj. odpovědnost za správu svého bytí;
- vědecká, tj. psychika nefunguje odděleně od těla;
- sociální, tj. stát či lékař jsou spoluodpovědní za mé zdraví.

Začneme-li chápat tuto provázanost myšlenkových vzorců, bude vzhled do složitého systému života nesmírně prostý. Přesto by psychosomatický lékař neměl říkat, že má lék na všechno. Spíše jde o ochotu rozmatávat celé klubičko všech dalších souvislostí. „*Protože s každou masovostí přichází paušalizace a zjednodušení*“, které se nevyhýbá ani zastánců psychosomatiky. Nemoc nám říká, že žijeme v něčem, co nám škodí. Zánět sám od sebe nezmizí. Svět kolem nás je jen produktem toho, co vytváříme sami.

„Vnitřní změna musí být radikální a často mění podstatu celého našeho života, rovněž rakovina je velmi radikální. S rakovinou se nesmlouvá, nestačí, když něco ošulíme“, říká Klímová a uvádí příklad pacienta, který žil ve zcela devastujícím partnerském vztahu, ale když opustil manželku a znovu nastartoval vědeckou práci, žije. Klímová přitom kritizuje zaběhlé postupy léčby podle západní medicíny, jako je chemoterapie: „*Západní medicína je hodně brutální a nadužívaná. Ovšem dogmatičnost a militantnost, se kterou jsou obhajovány aktuální názory, vidím jako nebezpečné. A pro pacienty jako naprosto děsivé.*“

Průkopník psychosomatiky Petr Novotný tuto disciplinu doporučuje proti vědomí deformovanému strachem a „*levným obchodním podněcováním stresu*“ ve společnosti, kde „*všichni píší, nikdo nečte; všichni získali vzdělání, přesto nevědí, že nic nevědí; každý zpochybňuje každého; mnozí mají tolik sebevědomí, že ani nepostřehnou svou hloupost; mnozí léčí, málokdo uzdravuje; mentální nastavení společnosti nutně vede k nárůstu nemocnosti, mj. rakovinou*“.

3 Odpojený člověk

Psycholog Philip Zimbardo (*1933) v knize *Odpojený člověk: jak technologie zničila mužské pohlaví* (Zimbardo, 2015) ukazuje, jak chlapci, kteří se bojí odmítnutí, unikají do virtuálního světa a stávají se otroky videoher a porna. Hledají ochrannou ruku stipendií, nebo rodičů, na nichž je existenčně závislá celá třetina mladé generace. Chlapci poprvé v historii USA nedosahují vzdělání svých otců, vysokou školu studuje více žen, chlapci pokládají zábavu za důležitější než práci. Jde o společensky vážný jev ohrožení naší budoucnosti, na nějž lze reagovat jen: „*opusťte pornostránky, vypněte videohry, organizujte si svůj čas, tančete s dívkami!*“.

Ve hrách studentů na bachaře a vězně ve Stanfordu studoval Zimbardo **změny osobnosti v důsledku situačních vlivů**. Člověk je totiž do značné míry vydán společenským silám, které nemá ve své moci. Přitom je společenským tvorem a jeho psychika se vyvíjí jen ve společnosti, při komunikaci s druhými. Podle Zimbarda je současná společnost více jevištěm patologických jevů než prostředím, v němž si osvojujeme společenské role. Společenské struktury nejsou oporou naplněného života, spíše svádějí na scestí. Mladí lidé již nejsou schopni vést normální

život, pojem „normální“ se pokládá za zcela relativní (též Z. Bauman: *Liquid Modernity*, London: Polity Press, 2000; *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002²).

Partnerské vztahy se staly synonymem marnosti, rozchod či rozvod se stal normou. Narůstá procento těch, kteří si nechtějí partnerstvím komplikovat život, vystačí přece s parazitováním na někom, a to i v sexuálním světě. Čas u počítače připravuje děti o mezilidské schopnosti, mj. o schopnost komunikace a sebereflexe. V různých státech světa chlapci zaostávají ve všech předmětech, dívky se více učí a čtou. Zatímco ještě před desetiletím se omílalo, že vzdělání je nejlepší investicí do budoucnosti dítěte, v současnosti (při úpadku vzdělávacích institucí) se za hlavní pokládá udržení rodiny a v ní dlouhodobá a cílevědomá **výchova osobností**.

Speciálně, lidským mozkem a jeho proměnami se zabývá britská psycholožka, profesorka a baronka Susan Greenfieldová mj. v knize *Mind change*/Proměna vědomí. Oxford: Rider, 2015. Změny v mozku vyvolává již představa, jaké by to bylo hrát na piano. I v jiných případech pouhým promýšlením můžeme sama sebe rozvíjet, zvláště pak osobní zkušenost bude přeskupovat a přeorganizovávat propojení v mozku. **Myšlení** autorka vymezuje jako duševní schopnost, umožňující zkoumat a vyjadřovat smysl naší existence - i formou vědy a umění. Přitom „smysl (*Sinn*) je cesta, směr, po které se věc ubírá... zamyšlení (*Besinnung*) se zabývá smyslem a má jinou bytnost než vědění (*Wissen*), o které jde ve vědě, a nežli vzdělání (*Bildung*), které před nás staví vzor“ (Martin Heidegger). Již Friedrich Nietzsche si posteskl: „*Myšlení není pro nás příliš vysoko, to my jsme spadli příliš hluboko na to, abychom mysleli*“. Dnes „*mezilidská komunikace založená na osobní přítomnosti je kvalitativně něco jiného než komunikace skrze technologie, posilující odstup od fyzické reality*“ (Jiří Špaček).

O schopnost (za)myšlení nás mohou připravit nové technologie třeba tehdy, když si formujeme své online potřeby (např. být uznán za výjimečného, i když nemám talent, ani výsledky) v online prostředí, které pro nás utvářejí korporace za účelem zisku, kontroly a dohledu nad uživateli (např. internet nás učí snadno přijímat, nikoli analyzovat). Nevědomky a ochotně přijímáme „zdravý rozum“, konstituovaný neznámou sebereflexivní mašinou, přičemž pravidla a pravidelnosti se nám omezují na správné připojení k síti. Zdravý rozum je

² Bauman považuje postmoderní svět za zmatený proto, že se z něho vytratily autority a jejich vzdělanost, život se fragmentizoval, čas rozdobil a události staly pouhými epizodami. Věhlas osobností univerzit a vědy byl vytlačen medializovanými baviči, sportovci, lupiči, vrahy a teroristy. Hodnota studia se ztrácí dříve než je dokončeno. Člověka s vnitřním určením nahradil člověk flexibilní, přizpůsobující se dané situaci a momentálním potřebám. Uměle probuzené touhy vytlačují skutečné potřeby a princip slasti vytěsňuje princip reality. Konrad P. Liessmann: *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008, pak hovoří o „společnosti nevědění“, kde „*reformní duch nového*“ nahrazuje morálku. Triumf nevzdělanosti (*Unbildung*) se odehrává v institucích vědění, když **vědění** je více než informace a existuje tam, kde je třeba něco vysvětlit nebo pochopit (Křupka, Vítek, 2010). Upozorňuje na prázdnotu boloňského procesu, který unifikoval evropské vysoké školství a nerespektoval různost kultury vysokých škol. Ty poskytují především krátké studium orientované na praxi, strukturované a normované jako systém nižšího školství. Udělování titulu Ph.D. po americkém vzoru na nějakém excelentním centru vede k vymizení jednoty výuky a výzkumu z univerzit, odkud mizí též možnost individuálního přístupu, originálních badatelských projektů a neortodoxních problematik. Vědec se stává dělníkem, univerzita podnikem. Sledování pořadí na žebříčcích univerzit je ideologickým výrazem ekonomie vydírání. Dohánění a předhánění se stalo cílem, kterému se musí vše podřídit. „*Ctižádost je smrt myšlení*“ (Ludwig Wittgenstein). Fetišizace žebříčků je symptomem chybějícího úsudku, chybějící úsudek je formou hlouposti. A také omylu, že posuzovat znamená kvantifikovat. „*Když se vynásobí počet publikací číslem impaktového faktoru časopisu, získá se znak kvality, aniž by člověk musel přečíst jedinou řádku. Otázka, co kdo píše, je nahrazena otázkou, zda publikuje u nakladatelství zařazeného do seznamu. Evaluce a rankiny slouží jako skvělá záminka ke krácení rozpočtů, rušení ústavů, studijních oborů, vědeckých pracovišť... nejde o poznání, vědeckou zvědavost a akademické svobody, ale o fantazmata eficeince, aplikace, kontroly, špičkových výkonů a přizpůsobování, tedy o veškeré podoby nevzdělanosti*“ (srov. Bárta M., Kovář M. aj. *Povaha změny*. Praha: Vyšehrad, 2015, str. 296 -315).

privatizován a individualizován, dává smysl pouze při znalosti světa sítí. Smysl skutečnosti otevírá výchova k technologiím, dovolující jejich nesebedestruktivní používání (opakem je děláním více věcí najednou či spíše přeskakování od jedné k druhé (*multitasking*, ve velkém až *Web of Science*), či neohraničené zvyšování počtu telefonátů a e-mailů za den a noc).

Připomeňme, že již Buddha tvrdil: „*Dokonce i jedna jediná myšlenka upřímné víry stačí k proměně člověka*“ (Vítek, 2015), staroindickou zkušenost „akašického pole“ (holopole, implicitního řádu...) obnovuje filosof Ervin Laszló: „*Zatímco jsem hrál na piano, správné myšlenky se postupně sladily do smysluplného obrazu reality, v němž všechny věci jsou spojeny se všemi ostatními a vyvíjejí se společně k vyšším formám complexity, harmonie a celistvosti*“ (Laszló, 2011) a naproti tomu euroskeptický ekonom Pavel Kohout napsal: „*EU destabilizují Merkelová, Juncker, Schulz a podobní zaslepenci tím, jak neobratně tlačí na pilu a snaží se prosazovat vizi centrálně řízeného evropského super státu bez ohledu na realitu*“ (LN 31.10.2015, s. 9).

Široký, tzn. sociální a politický, pohled nabízí profesorka politické teorie na univerzitě v Berkeley Wendy Brownová (*1955) v nové knize *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*/Jak zaniká demos: Plíživá revoluce neoliberalismu. New York: Zone Books, 2015. Všímá si rozkladného působení neoliberálního systému na lidskost, které může přecházet až v rasistické štvání nebo válečný stav. Pravicový **neoliberalismus** pokládá Brownová za víc než ideologii, chápe jej jako jednu politickou racionalitu, jako nezpochybnitelnou pravdu, či jako zdravý rozum. Jestliže klasičtí liberálové (John Locke, Adam Smith, John Stuart Mill aj.) trvali na oddělení politiky od ekonomiky, nynější neoliberalismus politiku a ekonomiku podřizuje jednotné logice. Tím eliminuje prostor politické rozpravy o svobodě, rovnosti a svrchovanosti (Aristoteles, Marx, Arendtová) a podtrhuje „zájem“ jako investici do sebe při akumulaci vlastního kapitálu a při produkci narcistních jednotlivců.

Plíživé působení tržní logiky vyjadřuje metafora **homo economicus**, jehož podstatou je soutěživost (namísto péče o blaho celku). Vytlačuje se odkázanost člověka na bytí v obci a podtrhuje se zajišťování individuálních cílů. Svoboda je podřízena trhům, člověk věří v neomezenou svobodu svého jednání, přitom svoboda a demokracie (vláda lidu, řecky: *démós*) jsou ohroženy. Místo politiky se prosazuje řízení, resp. ovládání (*governance*), prováděné zdánlivě harmonicky pomocí nepolitických praktik jako jsou výkonnostní testy (*benchmarking*) nebo osvědčené postupy (*best practices*). Oslabují se tradiční subjekty (stát, strany, odbory) ve prospěch neosobních procesů (*processes*) a sítí (*networks*), jejichž jádrem je přesvědčování a vyjednávání (*communication*) bez demokratického soupeření autorit.

Přenášení odpovědnosti na jedince je vyjádřeno v pojmu „lidský kapitál“, speciálně při komercializaci školství jde o „osobní byznys“, „návratnost investice do vzdělání“ apod. „*Klasická univerzita byla zaměřena na pěstování občanských ctností. Neoliberální racionalita naopak zdůrazňuje úzkou kvalifikaci (training), která produkuje společnost idiotů. V důsledku degenerace všeobecného vzdělání se demos tříští do změti nesourodých kapitálových částek, pro něž jsou otázky spravedlnosti a svobody nepodstatné. A kde těžit z „islámského nebezpečí“ snadněji než ve společnosti specializovaných idiotů?*“ Vždyť globálnímu konzumu, smartphonům či navigaci GPS mohou holdovat i negramotní!

Pojem svobody jako volby nahradil nový ideál: **oběť**. Podle sociologů étos obětování zastínil tvrdou realitu stresu a nejistoty: „*Existence řídící struktury, orientované na excelentní výsledky, mezi výzkumníky vede spíše k šíření se kultury strachu než ke zdravé a produktivní soutěživosti. Akademické prostředí se stalo silně toxickým*“ (Ros Gillová). Akademická profese se vyznačuje eskalací požadavků, podnikatelským duchem, vyhledáváním kvantifikovatelných přístupů a metrik. Pod časovým tlakem zbývá malý prostor k reflexi, nepohodlné myšlenky

ztrácejí na aktuálnosti, vládne rychlost, zrychování a - povrchnost: „*Bereme věci jak jsou a nezabýváme se, jaké by mohly být. Tyranie okamžitého zabíjí vynalézavost a představivost*“ (Mark Carrigan). Neoliberální režim nabývá totalitních rysů, tradiční autority neplatí, nevystačíme s pojmy demokracie a diktatury, máme co do činění s novými formami ovládání.

Pozornost k ohrožení občanské společnosti obrací též profesor sociální politiky na Harvardu Robert D. Putnam (*1941): *Our Kids. American Dream in Crisis*/Naše děcka. Americký sen v krizi. New York: Simon & Schuster, 2015, kde se věnuje zejména lidem, kteří beznadějně chudnou - již návštěvou chudých škol s neukázněnými žáky a to vesměs z rozvrácených rodin. Ovšem průmyslovým montovnám a státní správě nejlépe vyhovují **úzce specializovaní fachidioti** - avšak „*není důležité být dokonalým, nýbrž úplným*“ (C.G. Jung).

Historik Timothy Snyder (*1969) z Yaleovy univerzity v knize *Black Earth. The Holocaust as History and Warning* (Černá země, Praha-Litomyšl: Paseka, 2015) ukázal, že tam, kde byl odstraněn stát, lze s lidmi dělat cokoli. K vraždění Židů bylo nejprve nutno zničit stát (německý, rakouský, polský, sovětský), drasticky změnit režim a vytvořit anarchii. Demokracii vystřídala autokracie (samovláda). **Holocaust** začal sice v Německu, ale „stal se“ v Rusku: 97 % obětí byli Židé, kteří v Německu nežili. Dvojí okupace – německá a sovětská – nás „*nutí dívat se na kolaboranty jinak a vidět v nich velice lidské bytosti s ryzími lidskými motivy. Myslím si, že bychom se jakékoli metonymii měli vyhnout*“, tedy nenahrazovat odpovědnost konkrétních lidí abstraktními ideami /řecky a latinsky *metonymia* označuje „věc jako symbol jiné věci“, např. Osvětim pro holokaust, Islámský stát pro radikální islamismus/.

4 Budoucnost

Již Jan Hus (1370-1415) byl přesvědčen o transcendentální pravdě, kterou nechápal jako lidskou konstrukci, ale otázku lidské úcty k řádu, jenž člověka přesahuje. Připisuje se mu výrok: „*Hledaj pravdy, slyš pravdu, uč se pravdě, miluj pravdu, braň pravdu až do smrti, neboť pravda tě vysvobodí*“ a z listu Lounským pochází rada: „*O to stůjte, co je nebeské*“. Podobně uvažovali Vojtěch Raňkův z Ježova, od roku 1355 rektor Sorbonny, Jeroným Pražský, mistr na vysokých učeních v Praze, Paříži, Heidelbergu a Kolíně nad Rýnem, kteří jako Hus uvažovali o „duchovním člověku“ - na rozdíl od „intelektuála“ jako pouhého držitele faktů. Podle Palackého je Husův odkaz „bratrství“ vrcholem národní historie, hluboká zbožnost a spirituální šíře charakterizuje též osobnost Komenského. Pro Masaryka je ideál bratrství ideálem reformačním, z něhož vyrůstá ideál humanitní, myšlenka všelidská jako zdroj úcty k člověku: „*národ bratří musí bažit po nekonečném*“. V tomto smyslu hovořil Jan Patočka o „principiálním myšlení“ a ptal se, jak s věcmi pohnout, abychom žili v objektivní pravdě (tu nelze zúžit na většinový názor, či užitečný názor). Proto se dnes ptáme, zda neprocházíme obdobím **respiritualizace**, kdy v současných konfliktech si uvědomujeme svou náboženskou a z ní vyplývající národní a politickou identitu. Občanskou identitu dokážeme harmonizovat s identitou křesťanskou. Proti tomu stojí stádnost, která nedovede žít s někým „jiným“ a v tom navazuje na „vyčištění“ našeho území po válce: Češi zůstávají pasivní a indiferentní.

Za projev respiritualizace nutno pokládat i rostoucí zájem o judaismus, křesťanství, nebo islam, jehož plodem je i kniha židovsko-amerického historika Yosefa Hayima Yerushalmiho (1932-2009) *Freudův Mojžíš*. Praha: Academia, 2015, která odkazuje na poslední knihu *Muž Mojžíš a monoteistické náboženství* (1939) od Sigmunda Freuda (1856-1939). Freud tvrdil, že Mojžíš nebyl Hebrejec, nýbrž dvořan faraona Amenhotepa IV. (Achnatona). Ten proti polyteismu, magii a touze po posmrtném životě postavil uctívání jediného Boha, spjaté se životem v pravdě a spravedlnosti. Mojžíš se rozhodl zachránit Achnatonův projekt jediného „Boha slunce“ (*Atona*) tím, že ho vštípil Hebrejcům. Ti Mojžíše přijali za svého vůdce, pak

však nemohli unést náročnost jeho monoteismu a nakonec ho zabili. Splacením dluhu za Mojžíšovo zabití židovští proroci pokládali prosazení života v pravdě proti magickým praktikám, později křesťané se k vině přiznali ve smrti Syna (jako zastupce vrahů) a lidskost uznali zbožštěním Syna, Matky i celého pantheonu svatých. Freudovo psychoanalytické převyprávění původu judaismu se ubírá od polyteismu k monoteismu, od kmenového egoismu k univerzální spravedlnosti, od zdání smyslu k rozumem odhalované pravdě. „*Výsledkem všech takových pokroků v duchovnosti je, že zvyšují sebevědomí člověka, povzbuzují v něm pocit hrdosti, takže cítí převahu nad ostatními, kteří zůstali v zajetí smyslnosti*“ (Freud, s.93). Překonává se náboženství, neboť zabítý Otec nebyl Bohem, nýbrž pouhým člověkem – „*mužem Mojžíšem*“.

Politolog Petr Robejšek (*1948) v LN 22.8.2015 vidí potřebu „mravnostní policie“ (někteří novináři, učitelé aj.), která bdí nad tím, zda se společnost chová mravně, přestože nikdo je o to nežádal. Naopak tzv. elity se neoprávněně domnívají, že když studovaly, umějí se lépe vyjadřovat, přečetly pár knih a obstojí v kavárenské debatě, takže mají nárok na pravdu. Moudří ale nejsou, jsou až příliš často obětí svých vlastních vizí, snobství, ješitnosti i omylů. Povinností elit je respektovat, že samy jsou velmi omylné a jsou pouze vykladači, ne určovači toho, jak má svět vypadat. „*Západní společnosti se staly rukojmím finančního průmyslu, já rozlišuji mezi reálnou ekonomikou, která něco vyrábí, a virtuální, spekulativní, jejíž osa je ve finančním průmyslu. Finanční průmysl je třeba regulovat ... jsme slabí a intelektuálně nejsme schopni ovládat velké socioekonomické prostory, opravdu je řídit*“ a sám chce raději naši společnost nadpoliticky inspirovat, ne stranicky ovládat - z kultivovaného Německa (o pasti složitosti, jejímž nezvládnutím dochází ke kolapsům viz též (Mozga, 2015; Vítek, 2015), východiskem může být: nesnažit se řídit všechno, lokalizace místo globalizace apod.).

Ve sborníku o budoucnosti Česka do roku 2115 (Česko za sto let, 2015) vyniká - jako transcendentální studie - závěrečný příspěvek Václava Cílka *Uvažovat o budoucnosti je ctnost*. Vyzvedá se v něm osobnost sociologa Pitirima A. Sorokina (1889-1968), který zejména na katedře sociologie Harvardovy univerzity uveřejnil výjimečné práce o střídání dob, zejména smyslové kultury (sensuate culture) a **duchovní kultury** (ideational culture).

Sorokin byl v leninském Rusku odsouzen k smrti a 1922 donucen Rusko opustit. Pobýval i v masarykovské Praze a v roce 1930 byl pozván do USA, aby na Harvardu založil katedru sociologie. Podrobným studiem literatury dospěl k názoru, že evropské období jinak úžasné smyslové kultury, které začalo koncem 15. století, se chýlí ke konci a během příštích desetiletí bude v éře rozkladných zmatků nahrazeno novou, víc dovnitř člověka zaměřenou kulturou. Smyslovost v jeho pojetí znamenala důraz na tělo, ekonomiku, technologii a individualismus. Už v polovině 50. let se v práci *Sexuální revoluce v Americe* pozastavuje nad faktem, že každá stránka našeho života je stále výrazněji ovlivňována sexem, jehož patologické rysy se stávají normálními. Zatímco evropská civilizace byla utvářena silnými jedinci jako byli Platón, Dante nebo Bach, nyní dochází k devitalizaci společnosti, s množstvím volných vztahů, rozchodů a rozvodů, s tím i vnitřních konfliktů, pochybností a neuróz.

Hmotně založená kultura se nestará o duchovní hodnoty a většinou je ani neuznává, zatímco duchovní kultura vnímá hmotné zákonitosti spirituálním zrakem a vlastně se s nimi mýjí. Cílem je vytvoření nějakého typu integrované kultury, která se v Evropě přeci jen čas od času vyskytne. Od třicátých let si Sorokin všiml, že rozkladné procesy narostly do takové míry, že ohrožují chod západní civilizace. Nemáme vizi a i kdybychom ji měli, chybí síla k jejímu uskutečnění. Potřebujeme vnitřně integrované jednotlivce a organizace. Současná generace má dva potřebné cíle – bezbolestný přechod a položení základů nového světa (mohou to být základy primitivní pro primitivní lidi!).

Konfliktů není víc, ani méně než v minulosti, zvyšuje se jen účinnost zabíjení. V knize *Krise našeho věku* (1941), české vydání je z roku 1948, se Sorokin domnívá, že pozvolný úpadek evropské kultury bude kompenzován růstem asijských kultur kolem Tichého oceánu. Jeho vize světa je v podstatě optimistická (na rozdíl od Oswalda Spenglera aj.), nejde mu o konec Západu, ale „jen“ o rozpad smyslové kultury. Smyslem duchovní kultury mu je zkrocení člověka. Obecně lze říci, že smyslové kultury jsou bohatší, duchovní kultury bývají chudší, ale niternější.

Zatímco dnes je módní mluvit o kolapsu či konci civilizace, Sorokin na základě rozsáhlého studia světové historie postuluje, že

- populace fyzicky nemizí,
- valná část minulého světa přežije,
- nenastane zánik kultury, ale její nová orientace,
- budoucí géniové se budou víc věnovat duchovním hodnotám.

Co nás tedy čeká? Platí zákon polarizace, podle něhož je růst v jednom směru provázen růstem v opačném směru. Čím více hédonistů, tím více mystiků. Zostřují se konflikty i u organizací, které to myslí dobře. Rozlišování mezi pravdou a nepravdou je stále složitější. Oslabuje se řád, v chudnoucím světě posiluje řád, založený na násilí. *„Západní publikum se už unavilo zprávami o zabíjení lidí. A tak se snadněji dojmeme osudem lachtana Gastona, Iva Cecila nebo zničenými památkami v Palmýře... Teroristé IS vyznávají teorii „kontrolovaného barbarství“, podle níž je potřeba systematicky uplatňovat nejvyšší míru brutality, která připraví společenství na novou éru“* (novinář Jan Fingerland v LN 5.9.2015, str. 20). Podle Sorokina **po přechodném období se obnoví hodnotový systém, založený na lásce a soucitu. Můžeme očekávat lidové hnutí, založené na dematerializaci, soucitu a obecném dobru.** (Cílkův text obsahuje i další náměty ke studiu rozsáhlého Sorokinova díla.)

5 Závěr

V českých médiích opakovaně čteme, že státní dluh ČR činí přes 1664 miliardy korun, korupce působí škody ve stovkách miliard korun ročně, výsledky studentů středních a vysokých škol klesají. Vláda nehodlá podmínit sociální dávky prací, zabetonovala byrokraty služebním zákonem a jedná o opakovaném zvyšování jejich mezd. K tomu všemu deficit... V systému zůstávají další nespravedlnosti. Někdo dostává v důchodu 90 procent své čisté mzdy a jiný třeba 20. Ženy nastupující do penze čeká asi 28 let v důchodu, zatímco muže jen 20. Víme ovšem, že **prosperita** se utváří v interakci sociálně právního prostředí s mentalitou („mravy“) obyvatel dané země. Jestliže konečně uvěříme, že vršení dluhů, tisk ničím nekrytých peněz a devalvace měny nevedou k prosperitě, nezbyvá než hledat zdroje růstu uvnitř státu a také ve změně své mentality. Vzdělání ve vztahu k prosperitě má i defenzivní funkci: je obranou proti státům a korporacemi vnucované infantilizaci společnosti.

Ve shodě s Pitirimem Sorokinem se Václav Cílek (*1955) domnívá, že zatímco se dnes největší vědci a myslitelé zabývají ovládnutím přírody a novými technologiemi, tak budoucí géniové se budou stále víc věnovat duchovním činnostem, i když tím dojde ke zpomalení technologického pokroku. Cílek říká, že *„skutečně tvůrčí duchové jsou nahrazováni zástupem průměrných vědců. Osobně očekávám další fázi tvrdých technologických věd, zanikání humanitních oborů; posléze selhání technologických směrů a obrat k sociologickým, psychologickým a obecně „duchovědným“ a environmentálním disciplinám“* (Česko za sto let, 2015, str. 105). Už ve sborníku *Tři svíce za budoucnost. Návodů a nápadů jak přežít konec světa*

(V. Cílek ed.) Praha: Novela bohémica, 2012, se podle motivu svíce z modlitebny v Terezíně zdůrazňuje svíce filosofie, svíce sociologie a svíce praktického života.

Občan zatím v hojných případech politické a obchodní arogance vystupuje jako hadr, s nímž lze utřít podlahu po úspěšných kontraktech multimilionářů, kteří sbalí peníze a odstěhují se do svého milovaného Švýcarska... Občanství přesto bereme jako samozřejmý nárok (Křupka, Vítek, 2010; 2011). V současné migrační krizi očekává Německo za rok 2015 více než 800 tis. přistěhovalců, Velká Británie přes 300 tis. atd. Podle zaměstnavatelů v Británii by omezování imigrace snížilo počet zkušených odborníků v zemi, v níž každý osmý obyvatel se narodil v cizině. Německý prezident Gauck připomíná: „*Když bylo Německo po válce zničeno, muselo zvládnout ještě větší přívaly uprchlíků*“ (LN 28.8.2015, s. 10), šlo však většinou o etnické Němce. Dnes má 40% obyvatel Mnichova cizí státní příslušnost. Lze přitom tvrdit, že líný Němec (Čech, Evropan) je více než líný Syřan? Všechny 18 milionů Syřanů je poznamenáno válečným chaosem, ať žijí pod správou vlády (asi 10 milionů), IS (asi 2,5 milionu), umírněné opozice (asi 2 miliony) či v exilu. **Proč, jak a čím zvládneme svou lidskost a zároveň ochráníme vlastní bezpečnost?** Má Evropa vizi své budoucnosti (Otakar A. Funda)?

Novinář Josef Klíma v glose *Slepota* (LN 29.8.2015, s. 10) vzpomíná na romský exodus začátkem 90. let do Kanady a Velké Británie – tam se „slepými“ vládami. Z exodu však bylo možné Romy vracet. Přitom „*měli civilizační návyky, byli gramotní a nebrzdily je náboženské rozdíly. Co ale s negramotným běžencem, který nemá doklady, skrývá identitu i státní příslušnost, nikdy nepracoval a odmítá řadu samozřejmostí proto, že mu to nepovoluje islám? Ti lidé nechtějí zůstat TAM, chtějí SEM. Dokud budou pečená kuřata na stromech a vrátka otevřená, je zbytečné hrát si i na kvóty. Můžeme klidně slíbit Bruselu, že uprchlíků přijmeme dvacet tisíc. Stejně na první vycházce všichni zmizí směr Německo a Velká Británie...*“, tedy do evropských států, které se především podílely na drancování Blízkého Východu.

Trvale platí výrok politologa Milana Šimečky (1930-1990): „*Historické osudy učení, které se staly základem nějakého státu, jsou všechny stejné – jejich nositelé jsou zastřeleni, zavřeni, umlčeni*“ (z knihy *Obnovení pořádku*, vydané v Kolíně nad Rýnem v roce 1979). Ovšem „*filozofové po většinu vymezeného období nedělali revoluci, ale kariéru*“, tvrdí Josef Petrůň v knize *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta UK během komunistického experimentu (1948-1968-1989)*. Praha: Karolinum, 2015. Ani Václav Havel „*nebyl svobodný člověk, byl zajatcem svého úřadu*“, vzpomíná sochař Jan Koblasa (LN 26.9.2015, s. 25).

Bývalý prezident Václav Klaus řekl, „*že dojde k tak nesmyslnému vyhocení migrační krize a Evropa bude páchat sebevraždu, jakou předvádějí Gauckové s Merkelovou a dalšími, to jsem opravdu nečekal... naše vláda má od voličů mandát na úplně jiná témata, než nyní musí v Evropě řešit. Merkelová je političkou pro dobré počasí... dochází k totálnímu rozvratu evropské kultury, civilizace, hodnotového systému*“ (LN, 10.10.2015). Herečka a socioložka Magda Vášáryová připomíná, že jsme se demokratických hodnot již několikrát ochotně vzdali („*za vidinu kariéry, nějakého postu či zkonfiskovaného majetku*“). K tomu nás vedou kolaborantské elity: „*my se bojíme své vlastní slabosti. Toho, že nejsme intelektuálně dostatečně vybaveni*“ (LN, 16.10.2015). Rakouská lingvistka Ruth Wodak pokládá udržování myšlenkových bariér, politiku strachu, normalizaci nekorektního pojmosloví a zbavování lidských vlastností za protiklad systémového řešení (LN 5.12.2015).

Znovu si připomeňme dialog filosofa Jürgena Habermase a teologa Josefa Ratzingera z roku 2004 o tom, že sebekritický sekulární humanismus a sebekritické křesťanství se navzájem potřebují, aby korigovaly své jednostrannosti (Vítek, 2015). Nově kněz Tomáš Halík v přednášce na Papežské gregoriánské univerzitě v Římě (listopad 2015) uvedl, že „*nyní se zaměřujeme hlavně na bezpečnostní, sociální a ekonomické aspekty uprchlické krize.*

V budoucnu nás čekají mnohem závažnější problémy kulturního soužití. Dokážeme „barbarům“ předat vzácné plody antické pohanské společnosti, hodnoty sekulární kultury osvícenství, hodnoty demokracie, rovnosti pohlaví, náboženské svobody a tolerance? Politika také může využít ohromný pozitivní kapitál náboženství k dílu smíření a mírového soužití... Podle Bonhoeffera jedinou autentickou transcendencí je sebepřekročení vlastního ega k nasazení pro druhé, pro svobodu a spravedlnost. Postmoderní teologie přijala Lévinasovu myšlenku o respektu k odlišnosti Druhého, k obhajobě práv menšin a lidí společensky marginalizovaných. Roste zájem o spiritualitu jako protiváhu ztechnizovaného světa“. Spiritualita bývá pokládána za součást náboženství, ve filosofii nastává „návrat k náboženství“ (religious turn). Po převzetí Templetonovy ceny Halík upozornil na převahu náboženského analfabetismu v ČR, teď v Římě kritizoval „symboly feudální moci, vznosné tituly, honosné paláce a limuzíny, okázalé vystupování na veřejných slavnostech, podkuřování mocnárům a autoritářské rozhodování“. Citovaný Dietrich Bonhoeffer (Vratislav 1906 – 9.4. 1945) byl psychiatr a teolog, vystupoval s německými křesťany proti nacismu a po neúspěšném pokusu o atentát na Hitlera byl spolu se členy skupiny admirála Canarise oběšen v koncentračním táboře Flossenbug. V nedokončené knize *Etika* (1943) promýšlel přikázání Nežabiješ.

Seznam použitých zdrojů

- Česko za sto let.** (2015). *Čtyři rozpravy z konference Evropa a Česko 2113*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Dráb, Z.** (1980). *Systémové inženýrství*. Praha: Svoboda.
- Dráb, Z.** (2002). *Historie systémového inženýrství u nás*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Kopecká, M.** (2015). Ostrá doktorka. In *Magazín Pátek LN*, Praha, 7.8.2015, (pp. 7-11).
- Křupka, J., & Vitek, M.** (2010). *Budoucnost systémového vědění: Příspěvky z vědecké konference o systémovém inženýrství SYSIN 2010*. Pardubice: Univerzity Pardubice.
- Křupka, J., & Vitek, M.** (2011). *Systémové konflikty: Monografie 42. konference o systémovém inženýrství SYSIN 2011*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Křupka, J., & Vitek, M.** (2013a). *Systémové inženýrství a informatika: Monografie 44. konference o systémovém inženýrství SYSIN 2013*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Křupka, J., & Vitek, M.** (2013b). *Systémy složité a zjednodušené*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Laszló, E.** (2011). *Zkušenosti s akašou*. Liberec: Dialog.
- Mozga, J.** (2015). Kritické systémové myšlení. In *Fyzika a etika IX* (pp. 92-103). Nitra: UKF.
- Vitek M. et al.** (1990). *Systémové inženýrství*. Pardubice: VŠCHT.³

³ V publikacích o systémovém inženýrství (Dráb, 1980), (Dráb, 2002), (Vitek, 1990) jsme vycházeli z určitého pojetí vědecko-technické revoluce s přihlédnutím k výsledkům širšího kolektivu akademika Radovana Richty: *Civilizace na rozcestí*. Praha: Svoboda, 1966. Nově máme k dispozici ještě knihu židovsko-slovensko-česko-britského chemika Mikuláše Teicha: *The Scientific Revolution Revisited*. Cambridge: Open Book Publishers, 2015, na niž by měly navázat knihy téhož autora o průmyslové a vědeckotechnické revoluci. Historik vědy a techniky Prof. Teich (*1918, Košice) – jeho manželka Prof. Alice Teichová byla hospodářská historička – ve vědecké revoluci spatřuje historickou konsolidaci způsobu poznání přírody, který se utvářel zejména v 16. a 17. století, tedy za vlády Alžběty I. v Anglii, Rudolfa II. v Čechách a za třicetileté války (tehdy Komenského pozvali do Anglie, aby reformoval jejich školství). O Komenském, Leibnizovi, Newtonovi, Galileovi i Lavoisierovi se dá říci, že popud k práci přijímali z praxe, také další vědci zastávali světový názor s uvažováním v širokých souvislostech (holistický přístup). Jejich zpětný vliv na praxi nebyl přímočarý, technický vývoj byl často poplatný praxi. Vztah mezi evolucí a revolucí byl dialektický, jak později vysvětlil Hegel při řešení otázky kvantity a kvality. Polyhistorem byl např. Johann Joachim Becher, německý fyzik a chemik 17. století. Holistický (celostní) přístup k vědeckému poznání většinou souvisel se společenským původem a vědci byli velmi bohatí. Ještě u Masaryka se

- Vítek, M.** (2015). *Kritické systémové myšlení: Příspěvky pro SYSIN 2016*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze.
- Zimbardo, P.** (2015). *Man (Dis)connected: How Technology Has Sabotaged What It Means To Be Male*. New York: Rider.

pochybovalo, zda byl nearistokratického původu. Holistický přístup nabouralo až osvícenství. Teich se léta věnoval osvícenství v národním kontextu, např. v Anglii nabyta *důvěry* Oxbridge (Oxford a Cambridge), jejíž pověsti nedosahují ostatní anglické univerzity. Dodejme, že české univerzity zůstávají „osvíceny“ násilnou normalizací a socializací, tzn. nucenou orienací k megalomanským a iluzorním hodnotám: „*přidej se k nám*“ jsou slova světlonošů (luciferů). Petr Bláha *Týdenní předčasnosti*. Praha: Dauphin, 2015, píše: „*posty akademického molochu zastávají nositelé hektičnosti*“. V závěru knížky *Globalizovaný Západ*, Praha: Prostor, 2012, říká Hervé Juvín: „*tváří v tvář dějinám, odlišnostem a hranicím se vrátíme ke starým rozpravám milétské školy*“. Širší je pojem civilizace, který v konfrontaci Západu se zbytkem světa od antiky po současnost zkoumá historik Niall Ferguson (*1964) v knize *Civilizace. Západ a zbytek světa*. Praha: Argo/Dokořán, 2014; orig. 2011.